

Tarih Okulu
Sonbahar 2009
Sayı V, 195-197.

TARİHTE TÜRK – İRAN EKONOMİK BAĞLARI ÜZERİNE BİR NOT*

Halil İNALCIK
Çeviren: Gaye YAVUZCAN**

On dördüncü yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla dek Türkiye ve İran arasındaki ticarî bağlar her iki taraf için de hayati öneme sahip olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu sadece İran ham ipeği ve ipek elbiseleri için önemli bir pazar olmakla kalmayıp Bursa, İzmir, Halep ve Şam üzerinden Avrupa ülkelerine artan miktarda ve tekrar ihraç edilen aynı eşyalar için karayolu ulaşımı sağlamıştır. Bu merkezlerdeki yoğun ipek endüstrisi ayrıca İran'dan ithal edilen ham ipeğe bağlıydı. Bu ticaret ayrıca Osmanlı hazinesi için de önemli bir gelir kalemi kaynağıydı. İran ekonomisi ve maliyesi bakımından da bu ticaret daha düşük bir temel öneme sahip değildi çünkü İran altın ve gümüş stokunu bu yoldan sağlıyordu ve bundan yoksun kalmak ülkenin ekonomik ve malî durumunu sıkıntıya sokuyordu.

Şimdi ortaya koymak istediklerimi açıklamak için biraz detay vermeme izin verin. Osmanlı – Türk arşivlerinden ve Batı kaynaklarından sağlanan bilgiye göre, Gilan ve Mazenderan'da üretilen iyi kalitede ipek, rekabet halindeki Batılı tüccar tarafından bu Osmanlı merkezlerinde *setta staravai* (Astrabadî) ve *setta leggi* (Lahidcani) ipeği adlarıyla satın alınıyordu. On yedinci yüzyıla kadar İran ipeğinin ana uluslar arası pazarı Bursa idi. On beşinci

* 10 – 13 Mart 1965'te Tahran'da düzenlenen Ortak Kültürel Miras Semineri (R.C.D. Seminar on Common Cultural Heritage)'nde Dr. Halil İncılık tarafından sunulan bildirinin (A Note on the Turco-Iranian Economic Ties) basılı halinden (Papers Read at the R.C.D. Seminar on Common Cultural Heritage, Regional Co-operation for Development Committee on Cultural Co-operation, Ministry of Culture and Arts Pres, 1965 – Tahran) çevrilmiştir.

** Arş. Gör., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi ABD. 10-13 Mart 1965'te Tahran'da düzenlenen "Ortak Kültürel Miras" konulu RCD Seminerinin yayımlanmış bildirilerine ulaşmama ve bu yazıyı çevirmeme olanak sağlayan sayın hocam Prof. Dr. İsmail Aka'ya ve metni değerlendirme nezaketini gösteren danışmanım Prof. Dr. Mehmet Ersan'a teşekkürü borç bilirim.

ve on altıncı yüzyıllarda Gilan, Şirvan ve Sad Çukuru (Aras vadisi) halkları, İranlı ipek tüccarının büyük çoğunluğunu oluşturuyordu. Sultaniye, ileriki zamanlarda da Tebriz'den yol çıkan İran ipek kervanları, Erzurum – Tokat ya da Van – Diyarbakır yollarını izleyerek Bursa ya da Halep'e ulaşırlardı. 1500 dolaylarında o zamanlar Türkiye'de İran ipeğinin esas merkezi olan Bursa, yılda her biri iki yüz yük – yüz ya da yüz yirmi bin kilo – ipek taşıyan dört ya da beş kervan alırdı. 1670'te İran'ın yıllık ipek üretimi 22 bin yük idi ve bunun yedide biri – yaklaşık 380 bin kilo – İzmir yoluyla Batı Avrupa'ya ihraç ediliyordu. 1617 tarihli bir Venedik raporundan anlaşıldığı kadarıyla, Avrupalıların İran ipeği satın almak için ihtiyaç duydukları para, o dönem için fazlasıyla büyük bir meblağ olan üç ya da dört milyon altın dukaya ulaşıyordu. Bursa'da bir kilo Astrabadî ipeği iki altın duka dolayındaydı. Böylece sadece Bursa'da satılan ipek on yedinci yüzyılda İran'a yedi yüz elli bin altın duka kazandırıyor. Osmanlı hazinesi İran ipeği ticaretinden aldığı vergiden yıllık yetmiş bin altın duka gelir sağlıyordu. On yedinci yüzyılda her iki ayda bir İran'dan gelen bir kervan, o zamanlar İran malları için temel transit limanı haline gelen İzmir'e ulaşıyordu.

Avrupa'da ipek endüstrisi önce on dördüncü yüzyılda İtalya'da ve sonra Fransa, ardından da diğer Avrupa ülkelerinde geliştikçe, İran ipek ticaretinin hacmi de büyüdü.

İran ve Türkiye'nin politik ilişkilerinin bu ekonomik faktörden karşılıklı olarak nasıl etkilendiğini görmek ilgi çekicidir. İki ülke arasındaki savaş dönemleri boyunca Türkiye ipek kıtlığı çekti. Bursa ve İmparatorluğun diğer bölgelerindeki pek çok ipek tüccarı ve ipekli elbise üreticisi iflas etti ve devlet gelirleri azaldı. Diğer yandan İran ekonomi ve maliyesi de değerli madenlerin kıtlığı dolayısıyla darlığa düştü. İran'ın döviz kuru, Avrupa'daki şartlara bağlı olan döviz kurundaki dalgalanmaları izledi. Batı gümüş paraları, özellikle de İspanyol reali, Farsçada riyali, önce on altıncı yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı pazarlarını istila etti, sonra günümüze değin süregelme üzere İran'ın para birimi oldu. 1854'te Osmanlılar gümüş paraları akçede şiddetli bir amortismanla gittiklerinde, İran da derhal bunu izledi.

Osmanlı ve İran hükümetleri ekonomik faktörleri birbirlerine karşı silah olarak da kullanmayı denediler. 1515'te I. Selim İran'dan ipek ithalini yasakladı fakat bu tedbirden zarar gören Türkiye'nin kendisi oldu. Daha sonra on yedinci yüzyılın ilk çeyreği boyunca Büyük Abbas Türkiye'ye ipek ihracını yasakladı. İpek ticaretini devlet tekeline aldı ve ipek yolunu Osmanlı bölgesinden

çıkartmak için Batı Avrupa ile doğrudan bağlantı yolu aradı. Onun Batı saraylarına gönderdiği elçilerin ve Bandar Abbas'ın yaratılmasının bu politikayla yakın ilişkisi vardır. Fakat tam bu zamanlarda E. Pettus, Doğu Hindistan Şirketi'ni şöyle bilgilendiriyordu: “Ülkenin (İran) bu dönemde parasız olmasının sebebi Türklerle Kral arasındaki savaştan dolayı hiçbir tacir ya da kervanın güvenle gidip gelemeyişidir.” Misilleme olarak Osmanlılar gümüş ve altın paralarla bakırın İran'dan alınmasının önüne geçmek için oldukça sert önlemler aldılar. Diğer yandan yerel gümüş üretimini de teşvik ettiler. Tahta I. Safi'nin geçmesiyle ipek üzerindeki devlet tekeli kaldırıldı ve ticaret özgürlüğü İranlıları sevindirdi. Türkiye ile ipek ticareti, özellikle 1639'daki barış anlaşmasından sonra, eski önemini yeniden kazandı.

Ne var ki bu yeni dönemde şartlar biraz farklıydı. Daha önce büyük ölçüde ithal edilmiş ipek tüketen Türkiye ipek endüstrisi düştü ve bundan sonra İran ipek kervanları kısa sürede Avrupalıların temel ipek pazarı haline gelecek olan İzmir limanına yönelmeyi tercih ettiler. Ayrıca yine bu dönemde Türkiye ile İran arasındaki ipek ticareti büyük oranda Ermeni tüccarın eline geçti.

Bu yazıda ben sadece ipek ticareti üzerinde durdum çünkü bu madde iki ülkenin ticari ilişkilerinde halı, Yezd'in ipek elbiseleri gibi diğer mallardan çok daha önemli bir yer tutuyordu. Fakat daha sonra İran halıları da Türkiye limanlarından ihraç edilen önemli bir mal haline geldi. Diğer yandan Türkiye'nin kendisi ham ipeğin üreticisi ve ihracatçısı oldu.